

La Ribera d'Ebre vista per Cels Gomis: impressions i records*

Emili Samper Prunera

Universitat Rovira i Virgili

Una carta a *Libertad*

L'1 d'agost de 1912 el diari *Libertad* publica al seu número 235 una carta de Cels Gomis i Mestre (Reus, 1841 – Barcelona, 1915) adreçada a Ramon Vergés i Pauli (Tortosa, 1874 – 1938), fundador i director del diari.¹ En aquesta carta, datada el 25 de juliol, el folklorista reusenc recorda quan va visitar per primera vegada Tortosa i explica que ha recollit, durant molts anys, material folklòric divers de la Ribera d'Ebre:

La primera vegada que vaig entrar a Tortosa ho vaig fer en diligència (abril de 1861), anant-hi des de Villarreal, i passant pel portal dels Romeus [...].

Fa més de quaranta anys (en tinc setanta-u) que no faig més que replegar notes pel folklore català.

Tinc molt d'eixa Ribera, des de Mequinensa al mar, recollit per mi mateix, i publicats ja alguns volums, lo darrer dels quals, la tercera edició de *La lluna segons lo poble*, s'està acabant d'estampar i tindrè el gust d'enviar-li.

Efectivament, i com es pot comprovar resseguint la seva extensa i variada obra, Cels Gomis va trepitjar bona part de tots aquests territoris i hi va recollir material molt divers (no només folklòric).

L'objectiu d'aquest treball és oferir una panoràmica d'aquesta relació entre el folklorista i la Ribera d'Ebre, a partir de les seves vivències personals i del material recollit personalment per ell i publicat en diferents revistes. Això permetrà resseguir la petjada del folklorista i, alhora, recuperar algunes de les mostres folklòriques que va deixar en la seva obra i que es localitzen en aquesta zona.

Fotografia de Cels Gomis publicada a *Cantares*. Barcelona: Luis Tasso, 1906.

* Aquest article és un dels resultats de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755), i s'ha realitzat en el marc d'un projecte sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat (FFI 2012-31808). En els textos prenmatius citats, he regularitzat l'ortografia.

¹ Agraïxo a Albert Aragonés la descoberta d'aquesta carta.

A més d'aquesta carta adreçada a Ramon Vergés, Cels Gomis també collabora a *Libertad* en diferents números d'aquest diari, tots del mateix any (1912). Així, durant cinc números (del 241, de 12 de setembre, al 245, de 10 d'octubre) (Gomis 1912a) hi publica un total de vint-i-cinc poemes en català procedents d'*Aubades y capvespres*, que el folklorista publicarà l'any següent. El recull està format per composicions poètiques de temàtica amorosa creades sense ser retocades posteriorment:

Hauria pogut llimar-les, canviar algunes paraules, treure'n algunes assonàncies, però haurien perdut en espontaneïtat lo que haguessin guanyat en bellesa, i jo crec que l'espontaneïtat és la condició més essencial d'aquesta mena de composicions (Gomis 1913: 6).

Les pàgines de *Libertad* acullen, d'aquesta manera, un avançament d'algunes composicions d'aquest recull que Gomis publica per a demostrar la seva lucidesa després d'un tràgic accident que li provoca l'amputació del braç esquerre (Samper 2013: 156-158).

És precisament un altre poema, aquest cop en castellà, el que apareix al número 246 d'aquest diari (Gomis 1912b). Es tracta d'una composició de to melancòlic en la qual Gomis lloa la força de la tempesta. Aquest poema recorda, pel seu to, el d'un altre poema, «Jo vull!», escrit per l'escriptora romanesa Elena de Vacanescu i que Gomis tradueix a *L'Atlàntida*, amb versos com “Jo vull cantar un cant, cant de tempesta/on lluï lo llampec i brunzí el plant” (Gomis 1896).

A més d'aquestes composicions, el diari *Libertad* recull altres articles relacionats amb Cels Gomis: una notícia bibliogràfica del folklorista (amb referència al recull de poemes *Cantares*, a un article publicat a l'*Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa* i a la tercera edició de *La lluna segons lo poble*);² la ressenya, precisament, d'*Aubades y capvespres*;³ i la notícia necrològica on es destaca que “era una personalitat entre la primera generació dels catalanistes” i que “aprofitant el tracte constant amb els homes d'aquelles terres riberenques de l'Ebre i Baix Aragó, va aplegar el més interessant folklore d'aquelles regions”.⁴

Un enginyer de camins viatger

Aquest “tracte constant” és fruit de la seva dedicació laboral. Entre els anys 1850 i 1860 Cels Gomis realitza els estudis d'enginyer de camins a Madrid, però no obté mai el títol, ja que li ofereixen una plaça en una línia fèrria en construcció amb la condició que l'ha d'ocupar de manera immediata. Aquesta manca de titulació no impedeix, però, que pugui exercir la seva professió durant tota la seva vida i per un gran nombre de territoris, des del País Basc a Andalusia, passant per Aragó i Catalunya.

Com bé explica la necrològica esmentada, el folklorista aprofita aquestes estades pels diferents territoris per realitzar el que avui en diríem treball de camp i recollir tot allò que li

² Concretament, al núm. 240 (5 de setembre de 1912).

³ Al núm. 304 (27 de novembre de 1913).

⁴ Al núm. 385 (17 de juny de 1915).

conten els habitants d'aquestes zones i que a ell li sembla prou interessant. Aquest material no es queda en un calaix del seu despatx, sinó que es publica de maneres diferents.

D'una banda, en forma de diferents reculls monogràfics, entre els quals destaquen *La lluna segons lo poble* (amb diferents edicions a partir de 1884), la *Meteorologia y agricultura populars* (1888), la *Botànica popular* (1891) o la *Zoologia popular* (1910). Es tracta de reculls temàtics que inclouen un gran nombre de variants de diferents mostres folklòriques (parèmies, rondalles, costums, etc.) que procedeixen tant de les notes que el folklorista pren durant la seva estada pels diferents territoris que visita, com de reculls d'altres autors contemporanis (estrangers i catalans).

De l'altra, en forma d'articles en publicacions periòdiques diverses, sobretot en revistes excursionistes com el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* (1879-1890) i el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1912).

En aquests articles, centrats, bàsicament, en la descripció de determinades zones geogràfiques (com correspon a l'objectiu d'aquestes entitats excursionistes) també s'hi troben materials folklòrics d'aquestes mateixes zones, com ara, costums, creences, cançons, parèmies i rondalles.

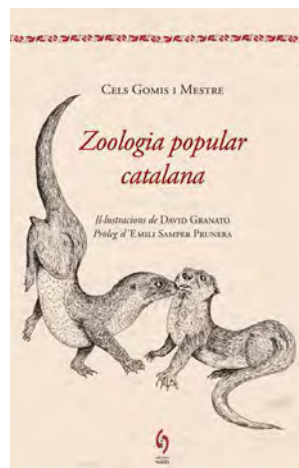
Així, l'obra folklòrica de Cels Gomis està estretament lligada als territoris que, per motius laborals, trepitja arreu de la península, i a la seva activitat dins les associacions excursionistes. Les indicacions de data i lloc de recollida (o escriptura) de les mostres que apareixen als estudis monogràfics i, sobretot, als articles, permeten resseguir la seva trajectòria vital.

L'Associació d'Excursions Catalana i el Centre Excursionista de Catalunya

La relació de Cels Gomis amb l'activitat excursionista comença l'any 1878 quan es produeix el naixement d'una entitat que té molta importància en el desenvolupament de l'activitat folklòrica a Catalunya en aquests anys. Es tracta de l'Associació d'Excursions Catalana, que es funda el 21 de setembre de 1878, després de l'escissió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científica, que havia nascut dos anys abans.

L'entitat publica un butlletí mensual en el qual Gomis hi participa, com a membre de l'associació en la figura de soci delegat. Resseguint la seva contribució en aquesta publicació es pot seguir, alhora, la seva vinculació amb la Ribera d'Ebre. L'any 1881 publica l'article «La turba de Amposta. Recorts de l'any 1873» on parla del delta de l'Ebre i de la turba. Aquesta és la impressió que li causen els habitants d'aquesta zona:

La caça d'aquestos *palmípedos* constitueix un dels principal recursos de la Cava i de l'Enveja, llocs quins habitants, lo mateix per llur pintoresc modo de vestir, que per

Nova edició de *Zoologia popular catalana*. La Bisbal d'Empordà: Sidillà, 2014.

llurs cabanyes en forma de tendes de campanya, llur llenguatge gutural i llurs costums mig salvatges, tenen més d'un punt de semblança amb les tribus nòmades que recorren los deserts de l'Àfrica septentrional (Gomis 1881: 96).

L'any 1882 Gomis recull a Xerta material divers, entre el qual hi trobem la cançó «La Pepeta» (Gomis *et al.* 1883: 502-503). El folklorista la inclou dins l'«Aplech de cançons populars catalanes» publicat dins l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* d'aquest mateix any i que està format per tretze cançons recollides per ell mateix i per altres membres de l'entitat, com són Vicenç Plantada i Fonolleda i Josep Cortils i Vieta. El folklorista Francesc de Sales Maspons i Labrós és l'encarregat d'ordenar i anotar aquestes cançons, per “sa reconeguda competència per a eixos estudis” (Gomis *et al.* 1883: 493). Maspons apunta, en cada cas, l'existència d'altres variants. En aquest cas concret, fa constar que aquesta mateixa cançó apareix a les *Cançons de la terra* de Pelagi Briz i al *Romancerillo* i a les *Observaciones sobre la poesia popular* de Milà i Fontanals.

Entre els mesos de febrer i desembre de 1885 Cels Gomis es troba a Tortosa on recull diferents materials que publica en dos articles al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*. El primer d'ells és «De Tortosa a Cardó» (Gomis 1890a), datat el mes de desembre. En la descripció del recorregut entre aquestes dues localitats, Gomis insisteix, de nou, en el fet que li ha cridat l'atenció la diferència de vestits i costums dels habitants d'aquesta zona comparats amb els d'altres zones catalanes.

[Al viatger] no pot menos de cridar-li l'atenció la diferència de vestits i costums dels habitants d'aquesta ribera amb los de les altres encontrades catalanes (Gomis 1890a: 203).

El folklorista recull diferents corrandes (castellanes i catalanes) dels indrets que visita entre aquests dos punts. Castellvell (1987) reproduïx les que fan referència a Rasquera. Després de pujar a Cardó, Gomis emprèn la davallada cap a Tivenys:

A la baixada ens acompanya un tros una mossa de Rasquera (vileta situada en la vora esquerra de l'Ebre entre Benifallet i Ginestà), que canta uns *ballets* propis del seu país, en los que el tercer vers és sempre la repetició del primer (Gomis 1890a: 217).

Com a exemple d'aquestes composicions:

Jo sí que la brodaria
la camisa del Joan;
jo sí que la brodaria
a la sombra d'un parral (Gomis 1890a: 218-219).

El segon article se centra en Cardó i es titula «Tradicions de Cardó» (Gomis 1890b). Gomis hi recull tres tradicions explicatives, dues rondalles, una tradició sobre l'ermita cremada de Cardó (amb variants) i una llegenda d'un tresor amagat. D'entre aquest material destaquen, de manera especial, les dues rondalles en les quals trobem que el geperut adopta el paper protagonista (reservat a l'heroi) així com les dades contextuais que dona el folklorista relatives als informants.

La primera és un “qüento” del gegant beneit, “contat per En Joan de Bruno (a) Tocayo, de Costumà, home de cinquanta i tants anys, que s’havia criat en lo Convent de Cardó” (Gomis 1890b: 222).⁵

La segona, Gomis la recull de “Macià Benages, carnisser de Rasquera” (Gomis 1890b: 224).⁶ La llegenda d’un tresor amagat li explica “Miquel Agné, mestre de cases de Ginestà, quin pare havia estat masover de Cardó, quan ell era petit” (Gomis 1890b: 226). Aquestes dades sobre els informants aporten informació valuosa que permet contextualitzar el material recollit pel folklorista.⁷ És un tret que podem trobar habitualment en l’obra de Cels Gomis i que no és tan habitual en els folkloristes d’aquesta època.

L’any 1891 les dues primeres societats excursionistes catalanes, ja esmentades, es fusionen i neix d’aquesta manera el Centre Excursionista de Catalunya. Francesc Ubach i Vinyeta i Francesc de S. Maspons i Labrós, presidents, respectivament, de l’Associació Catalanista d’Excursions Científiques i de l’Associació d’Excursions Catalana, són els encarregats de fer efectiva-ne la fusió. La nova entitat persegueix els mateixos objectius que les respectives associacions fusionades.

Les col·laboracions que fins ara havia fet Cels Gomis tant en el *Butlletí* com en l’*Anuari* de l’Associació d’Excursions Catalana es troben, a partir d’aquest any, al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Aquesta nova publicació apareix el mes de gener de 1891 i es publica fins al mes de desembre de 1938.

En aquest nou butlletí, el folklorista reusenc publica el 1897 unes «Fol·lies particulars de Fraga, de Mequinença y de Tortosa» farcides de notes explicatives que serveixen per aclarir el significat d’alguns mots (“baixoques=mongetes”), per contextualitzar-les (“Aquesta follia és una burla dels estribillos particulars de cada una d’aquestes quatre poblacions”) o per a situar geogràficament les diferents localitats esmentades. En aquest sentit, en una de les fol·lies recollides a Mequinensa en la qual s’esmenta la Ribera, Gomis n’aclareix l’abast geogràfic:

Maria, per bé que et vull,
no et casis a la Ribera*
que sols menjaràs baixoques
i flor de carabacera.

* No es dona el nom de Ribera d’Ebre més que a la part d’aquest riu compresa dins de la província de Tarragona, o sigui des de la desembocadura del Matarranya en avall (Gomis 1897: 113).

⁵ D’acord amb el catàleg de tipus rondallístics reconegut internacionalment (Uther 2004), aquesta rondalla pertany als tipus ATU 1060 *Squeezing the (Supposed) Stone* / Prova amb el gegant: esclafar la pedra, ATU 1062 *Throwing a Stone* / Prova amb el gegant: llançar la pedra, ATU 1049 *The Heavy Axe* / Portar una gerra d’aigua i un feix de llenya i ATU 1115 *Attempted Murder with a Hatchet* / Tèmpativa de matar l’heroi. Els títols en català provenen del catàleg de tipus rondallístics del domini lingüístic català de Carme Oriol i Josep M. Pujol (2003).

⁶ En aquest cas, pertany als tipus rondallístics ATU 1551 *The Wager That Sheep are Hogs* / ¿Ovella o porc? i ATU 1538 *The Revenge of the Cheated Man* / En Joan de la vaca.

⁷ Per exemple, qui explica la rondalla, en quin context, a qui va destinada, etc.

Impressions i records de la Ribera d'Ebre

Amb motiu de la seva estada a la província de Guadalajara, Cels Gomis escriu un extens article (en divuit parts) dedicat a les diferents localitats que en formen part i el resultat apareix publicat entre els anys 1882 i 1884 al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*.⁸ No es tracta, ni de bon tros, de l'únic cas en què el folklorista es fixa en una zona determinada per a fer-ne un monogràfic.

Fruit, precisament, de les seves visites a la Ribera d'Ebre (algunes de les quals han aparegut als butlletins excursionistes, com s'ha vist), l'any 1902 apareix a *Hojas selectas* un extens article, profusament il·lustrat, dedicat a les impressions i els records que Gomis té

de la Ribera d'Ebre. Aquestes *Hojas selectas*, subtítulada «revista para todos», es publiquen entre els anys 1902 i 1921 (amb un total de vint toms) dins la Biblioteca Salvat.

La Ribera de Ebro

IMPRESIONES Y RECUERDOS

Hace medio siglo, la Ribera de Ebro era casi completamente desconocida del resto de Cataluña (1).

Sin otra vía de comunicación que la carretera de Barcelona a Valencia, que pasa por Tortosa, equivo se había de aventurar por el mal camino de carros que ponía a Reus en comunicación con Gárçia, si por los pésimos caminos de herradura, por medio de los cuales se comunicaban entre sí las poblaciones ribereñas. La verdad que estas podían también comunicarse por la vía fluvial, pero esta no era mecnica peligrosa que la terrestre, a causa de tenerse que saltar los puentes, por no estar construidos aún las

Tortosa: entrada de Valencia

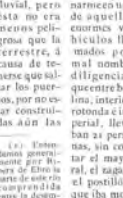
exclusas por medio de las cuales se salva hoy sin riesgo el desnivel del río en las presas que lo cruzan.

La primera vez que pasé por Tortosa, fue en Abril de 1862. Teniendo que ir de Madrid a Reus, preferí hacerlo por Valencia que por Zaragoza. El ferrocarril de Madrid a Zaragoza y Barcelona estaba aún en construcción, y en cambio estaba ya terminado el de Madrid a Valencia, y el de ésta a Tarragona no pasaba de Villalba.

En tren, y, una vez allí, tuve que encajarme en un coche de viajeros.

Hortolano de Tortosa

Liberación de la Ribera

Primera pàgina de «La Ribera de Ebro. Impresiones y recuerdos», *Hojas selectas. Revista para todos* (1902).

Precisament el seu paper, com a enginyer de camins i de carreteres, serà el de treballar per trobar una sortida a aquestes dificultats. Així recorda la seva primera visita:

La primera vez que pasé por Tortosa fue en abril de 1862. Teniendo que ir de Madrid a Reus, preferí hacerlo por Valencia que por Zaragoza. El ferrocarril de

⁸ Posteriorment, l'any 1906, Gomis recupera part d'aquestes cròniques, les tradueix al castellà i les publica a *El Briocense de Brihuega* (Samper 2013: 131-132). Aquest material ha estat recuperat en forma de volum per Juan Pablo Calero a Ciudad Real l'any 2010.

⁹ Precisament, ell mateix impulsarà, uns anys més tard, la revista *Cataluña* (1907-1908), escrita en castellà i adreçada a les regions espanyoles i hispanoamericanes per tal de donar a conèixer la realitat catalana a la resta de territoris no catalanoparlants (Samper 2013: 42-45).

Madrid a Zaragoza y Barcelona estaba aún en construcción, y en cambio estaba ya terminado el de Madrid a Valencia, y el de esta a Tarragona no pasaba de Villarreal (Gomis 1902: 825).

En la carta de l'1 d'agost de 1912, Gomis data aquest primer viatge l'any 1861. Probablement, la data real correspongui a 1862 si tenim en compte que entre aquest any i el mes de març de l'any següent treballa en la construcció de les obres i de la col·locació de la via del ferrocarril que uneix Reus i Montblanc.

Gomis no només recorda la seva visita a Tortosa sinó que també rememora records d'infantesa. Quan travessa “el puente de barcas”, recorda una història relacionada amb la Santa Cinta de Tortosa que la seva mare li havia explicat quan era petit:

Contaba aquella que en cierta ocasión uno de los canónigos de aquella diócesis robó la Santa Cinta, que en tanta veneración tienen los tortosinos, y que al llegar al medio del puente tropezó con una fuerza invisible que le impedía el paso. Probó el canónigo repetidas veces seguir adelante y, no pudiendo conseguirlo, regresó a la Catedral y restituyó la sagrada reliquia confesando su delito. En memoria del suceso habíase colocado en mitad del puente, á mitán pont como dicen allí, un cuadrito que conmemoraba aquel milagro. Mi madre aseguraba haber visto el cuadro. Yo no lo recuerdo, ni los modernos analistas dertosenses hacen mención de él (Gomis 1902: 826-827).

El segon cop que visita Tortosa ve motivat, precisament, per aquesta millora en les comunicacions propiciada per les tasques fetes en els ferrocarrils:

La segunda vez que estuve en Tortosa fue en mayo de 1869, con motivo de la inauguración del puente del ferrocarril, con el que quedó establecida la comunicación ferroviaria entre Valencia y Barcelona (Gomis 1902: 827).

La inauguració d'aquest pont té lloc el mateix dia que se celebra l'anomenat pacte federal de Tortosa, signat entre les forces federals dels territoris de l'antiga corona d'Aragó. Gomis explica que la localització escollida (Tortosa) no és casual, ja que “en lo antiguo aquella ciudad y su comarca habían formado Estado aparte”. I afegeix:

Y a fe que tienen razón los tortosinos en no querer que se les confunda con sus vecinos de aquende ni de allende el Ebro, pues así por su físico y carácter como por sus costumbres y lenguaje se diferencian en gran manera lo mismo de los catalanes del Campo de Tarragona que de los valencianos de Castellón de la Plana (Gomis 1902: 828).

Gomis insisteix en les diferències existents entre els tortosins i els seus veïns. Diferències que també cal fer extensibles, un cop més, al vestuari. A propòsit del vestuari típic de la zona, el folklorista es lamenta de la força anivelladora de la moda moderna:

La moda moderna, esencialmente niveladora, va borrando las diferencias que antes había, no sólo entre los trajes de los habitantes de distintas comarcas, sino también entre las clases labradora, artesana y acomodada de una misma localidad. Todo lo que gana en ello la igualdad, lo pierde la parte artística y pintoresca de nuestras

clases populares (Gomis 1902: 829).

Un dels trets que distingeixen l'obra de Cels Gomis és el seu punt de vista racional i la seva mirada crítica. Aquesta mirada es troba en tota la seva obra, ja sigui en els articles excursionistes que inclouen material folklòric, en els manuals pedagògics que redacta adreçats, sobretot, als més joves, o en els seus articles amb més càrrega política.

En aquest sentit, i en el camp concret del folklore, la seva posició crítica presenta, en alguns casos, un doble vessant. D'una banda, recull la superstició que li han explicat, i que encara és viva, entre els habitants d'un poble i, de l'altra, la contraposa a l'explicació científica que desacredita la veracitat de l'anterior. Un exemple d'aquest fet el trobem amb les "creuetes" tortosines.¹⁰ Primer, el folklorista explica quines són les seves suposades virtuts miraculoses:

La coincidencia de no encontrarse dichas estrellitas en otro punto de los alrededores de Tortosa que junto a la citada ermita, ha hecho que el vulgo las considere como un milagro de la Virgen y las recoja y conserve con gran veneración. Las parteras de la comarca toman caldo de ellas, que no dejarán de encontrar substancioso, creyendo que de ese modo han de salir del paso con toda facilidad (Gomis 1902: 831).

Després, hi afegeix el punt de vista racional que explica l'origen real d'aquests fòssils:

Yo he encontrado dichas estrellas en otros tres puntos de España, entre ellos en un barranco de la orilla derecha del Guadiana menor, en la provincia de Jaén, entre los cortijos del Capellán y Mazute, y no hay museo geológico que no tenga algún encrino y pentacrino en mejor o peor estado de conservación. Pero ¡váyanles ustedes a hacer creer eso a los tortosinos! La preocupación de que las estrellas de Mitán-camí son un producto sobrenatural es muy añeja en Tortosa, y subsiste y seguirá subsistiendo hasta Dios sabe cuándo, pues nada es tan difícil de desarraigar como las preocupaciones (Gomis 1902: 831).

En aquest mateix nivell (enfrentant tradició i racionalisme) és on cal incloure una tradició "inadmissible" sobre l'existència d'una enorme cadena que impedia que passessin els pirates entre les torres de Carrova i Campredó:

Acerca de estas dos últimas se conserva una tradición que de todo punto es inadmisibile. Pretende el vulgo que de torre a torre se tendía una cadena de hierro para impedir el paso a los piratas argelinos que infestaban esta parte del Mediterráneo. Ambas torres están encima de peñas algo elevadas sobre el rio y distan unos dos kilómetros una de otra. ¡Valiente cadena la que se habría necesitado para unir las! (Gomis 1902: 948).

Parlant de les terres ebreques, Gomis esmenta el cultiu de l'arròs. I ho fa explicant quina era la situació anterior a l'expansió d'aquest tipus de conreus:

¹⁰ Gomis posa al mateix nivell les pràctiques populars (i supersticioses) transmeses entre el poble que les que propugna l'Església catòlica. Aquesta actitud crítica davant el poder de l'Església i com aquest fet perjudica la formació de les classes menys afavorides és també una constant que es pot resseguir en altres obres seves, més enllà de la producció estrictament folklòrica.

Cuando yo estuve en Amposta en el invierno de 1872, había ya gran cantidad de tierras dedicadas al cultivo del arroz y, por lo mismo, habían desaparecido buena parte de los barrillares, habiendo no obstante quien se dedicaba todavía a quemar la barrilla para la extracción de la sosa y a recoger la raíz del regaliz, de la que se hacía aún un buen comercio (Gomis 1902: 945).

La relació entre religió i superstició apareix també en una parèmia recollida a Prat de Comte sobre el santuari de Nostra Senyora de la Fontcalda:

que debe su nombre a un copioso manantial de agua caliente que mana junto a él, y cuyas aguas son eficacísimas según afirman todos los habitantes de aquella comarca, para curar la ictericia, o la *grogor*, como llaman los del país a esa enfermedad, a juzgar por el siguiente cantar popular:

Me'n vaig anar a la Fontcalda
per curar-me la grogor,
i al ésser a mitja costa
ja començo a entrar en color (Gomis 1902: 998).

En aquest treball dedicat a la Ribera d'Ebre, Gomis expressa també la seva confiança en la humanitat, que no és “tan mala como algunos pretenden, a lo menos la que vive de su trabajo”, i posa com a exemple la seva pròpia experiència en els viatges que ha realitzat per motius laborals:

Hace más de cuarenta años que voy lo mismo de día que de noche en compañía de cinco o seis hombres que tomo al tuntún, allí donde me hacen falta, sin que me los recomiende nadie, y sin tomar siquiera la precaución de llevar un mal revólver para mi defensa [...].

Es más: de entre aquellos hombres he escogido desde el primer día y sin conocerle el que me había de servir de ordenanza, y jamás he tenido que despedir a ninguno de ellos por haber abusado de mi confianza, habiéndoles fiado más de una vez cuantiosos intereses.

Otro atribuiría esto a su suerte: yo, que no creo en hados, lo atribuyo a la bondad y buena fe de esos semisalvajes a quienes la civilización no ha enseñado todavía que el hombre debe sacrificarlo todo al dinero (Gomis 1902: 1002).

Si el viatge començava a Tortosa, el final es troba a Mequinensa. El folklorista compara els seus habitants amb els dels pobles que ha visitat anteriorment:

Los mequinenzanos visten más a la usanza aragonesa que a la catalana, pero su lenguaje usual es el catalán. Acostumbrados a correr mundo, su trato es mucho más afable y asequible que el de los pueblos ribereños, esencialmente agrícolas, que conservan mucho de la natural adustez catalana. Esto no quiere decir que yo tenga motivo de queja de los últimos: en todos ellos he sido siempre muy bien recibido; pero así como en éstos era preciso que me presentase alguien, en Mequinenza bastó que me presentase yo para encontrar abiertas de par en par las puertas de todas las casas (Gomis 1902: 1008).

L'actitud vers la llengua

Cels Gomis mostra sempre un gran respecte per la llengua (Samper 2011). De la mateixa manera que, quan recull les cançons, les parèmies o qualsevol altra mostra de literatura oral que li expliquen, després la reproduïx respectant-ne la forma (“Jo no faré més que repetir les mateixes paraules amb què m’ho han contat” ens diu), aquesta sensibilitat també apareix en relació a la llengua emprada. El folklorista no manipula el material que recull i, a més, en respecta les varietats dialectals, de manera que aporta valuoses dades sobre l’estat de la llengua catalana durant aquests anys en determinats territoris.

En aquest sentit, cal dir que es limita a recollir les formes que creu més interessants, sense entrar en exhaustius estudis ni en anàlisis dialectològiques. Tot i això, mostra sempre un gran interès per la llengua parlada, especialment en les zones de transició, encara que el seu punt de vista no sigui, en aquest cas, gaire científic. La seva actitud davant d’aquestes formes dialectals és la del parlant que observa i compara la realitat amb la seva pròpia experiència.

És per això que resulten especialment interessants les estades del folklorista per territoris que es troben allunyats dels grans centres i en zones de transició lingüística (especialment entre el català i el castellà). En aquests casos, Gomis respecta les diferents formes lingüístiques recollides i en facilita la comprensió amb l’ anotació de diferents comentaris o facilitant sinònims que ajudin a entendre el text. Luna-Batlle (2003) reivindica la importància d’aquest vessant lingüístic del folklorista i posa en relleu les seves aportacions en l’àmbit lexicogràfic. Moret (1994), per la seva banda, es fa ressò dels materials folklòrics (i dialectals) arreglats pel folklorista procedents tant de l’Aragó catalanòfon com de la resta.

En la carta de l’1 d’agost de 1912 adreçada a Ramon Vergés i Pauli, Cels Gomis manifesta el seu acord amb les formes dels possessius utilitzades en les terres ebrengues:

En un temps en què sembla que tothom s’hagi proposat fer malbé la nostra benvolguda llengua, bo és que hi hagi qui, com vostè, segueixi escrivint tal com feien los nostres pares. Jo estic indignat contra els que usen l’article el, que mai ha estat català, i escriuen *seva*, *meva*, enlloc de *seua*, *meua*, que són molt més suaus, i cometen moltes altres heretgies de llenguatge.

De la seva estada a la Ribera d’Ebre el folklorista també en treu experiències que utilitza per a exemplificar aspectes concrets de la llengua catalana i també qüestions que van més enllà de l’àmbit purament lingüístic.

Així, en les «Impressions d’una excursió á Sant Martí Sarroca, Torrellas y Pontons (provincia de Barcelona)» de 1888, detalla el mètode utilitzat per un mestre de Pontons. Això li serveix d’excusa per a plantejar el problema de les castellanitzacions dels “noms locals”, prenent exemples també riberencs:

Lo mestre de Pontons segueix un mètode tot diferent del que acostuma seguir-se en les escoles de los pobles. Explica totes les lliçons en català i ensenya als nois lo castellà fent-los-hi escriure i explicant-los-hi l’equivalència de les paraules

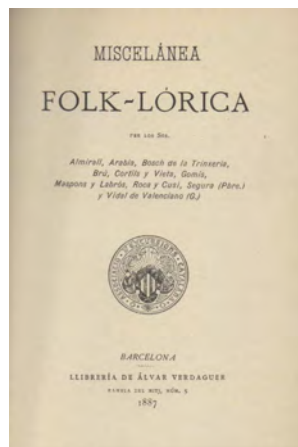
castellanes que escriuen amb les catalanes, únic modo de que l'entenguin. La Real Ordre manant que la primera ensenyança se doni en castellà en nostres pobles és tan absurda com la que manà castellanitzar tots los noms locals en los planos de carreteres i de ferrocarrils, ordre que amb prou feines ha complert ningú, perquè resultaven coses tan estranyes com: *Pico de la aguja*, per Puig l'agulla; *La encina dulce*, per La Carrasca dolça, i *Cueva de las palomas torcaces*, per Cova dels Tudons, en la Ribera d'Ebre; *Paso roto*, per Pas-trencat, en les Costes de Garraf; *Las escaleras de Vidrà*, per Los Graus de Vidrà; *Monte Santo*, per Montsant, en lo Priorat; *Barranco de Fuencaliente*, per barranc de la Fontcalda, més amunt de Xerta, etc., etc. De manera que quan un preguntava per lo nom d'una localitat en castellà, ningú dels del país queia en què fos la mateixa localitat de tots ells tant coneguda en català (Gomis 1888: 272).

És, però, en els articles dedicats a les excursions fetes a la Ribera d'Ebre on trobem les seves reflexions sobre la llengua parlada pels habitants d'aquestes terres. En l'article dedicat al trajecte entre Tortosa i Cardó (Gomis 1890a), el folklorista no només posa èmfasi en les diferències de vestuari i costums (ja esmentats) sinó també en la llengua emprada:

Llur llenguatge és molt diferent del català de nostres demés encontrades, mes no me n'ocuparé per ser tasca que s'és reservada mon consoci i amic en Ramon Arabia (Gomis 1890a: 204).

Gomis fa referència al «Vocabulari y notas folk-lóricas recollidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro» publicat per Ramon Arabia i Solanas dins la *Miscelánea Folk-lórica* (1887: 161-182). Com hem vist, el folklorista reusenc es fixa en les corrandes d'aquesta zona i, a més de recollir-ne diferents exemples, també aporta informacions lingüístiques (i sociolingüístiques) molt interessants. D'entrada, les contextualitza:

Lo cant peculiar d'aquestos pobles és la jota i canten més en castellà que en català, fins quan se refereixen a localitats purament catalanes (Gomis 1890a: 205).

Portada de *Miscelánea Folk-lórica* (1887), on Arabia publica «Vocabulari y notas folk-lóricas recollidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro»

Aquest fet dificulta la tasca del folklorista que pretén recollir les versions catalanes d'aquestes cançons. Tot i això, hi ha un factor que l'afavoreix: la seva estada en aquestes terres l'acosta als seus habitants i li facilita la recollida de material:

De manera que és molt difícil lo recollir-hi corrandes o follies catalanes; mes malgrat aquesta dificultat, gràcies a ma llarga permanència en l'encontrada, encara he pogut arregar les següents (Gomis 1890a: 206).

Pren importància, aquí, la seva figura com a soci delegat de les entitats excursionistes ja esmentades, a causa dels seus desplaçaments per motius laborals.

En el trajecte que el porta fins a Cardó, Gomis està acompanyat per un noi de la zona, a qui, evidentment, li demana també cançons. El folklorista reproduïx la conversa, que resulta d'un gran interès des d'un punt de vista sociolingüístic:

Sort he tingut, per a no avorrir-me en aquestes dues hores de marxa, del mosset que m'acompanyava! Era aquest un xicot de quinze a setze anys que mai parava de cantar darrere d'una cançó l'altra, mes casi totes castelles.

—Què no en saps cap de catalana? —li dic.

—Què no ho són les que canto? —em respon.

—No, home, són castelles.

—Doncs ara n'hi cantaré una en català.

I canta:

Si no fuera por tirar
me marcharía a los barcos;
pero si voy y no tiro
no me darán ningún cuarto.

—Però, home, —li dic—, aquesta és tan castellana com les altres.

—¡Guai! Nantres les cantem així. A veure aquesta si serà de les que vostè vol:

Debajo de tis enaguas
llevas el hierro-carril...

—No, home, no: sembla mentida que no sàpigues distingir lo castellà de lo català.

Les vull per l'estil d'aquesta:

Marieta, cistellera,
tu que en saps de fer cistells...

—¡Ah, ja!

I llavors començà a cantar-ne de realment catalanes, mes no sense barrejar-hi de quan en quan alguna de castellana (Gomis 1890a: 209).

Més enllà de l'interès per les versions catalanes de les cançons, aquest fragment serveix d'exemple de la feina de recollida de material folklòric duta a terme per Gomis. Davant el fet de no obtenir la resposta esperada (en aquest cas, cançons en català), el folklorista utilitza un exemple que ha de permetre al seu informant saber què li està demanant. D'aquesta manera, obté, no sense dificultats, allò que busca. D'altra banda, aquesta conversa és un clar exemple de la manca de distinció entre dues llengües (català i castellà en aquest cas) en un context determinat, com són un tipus concret de cançons en què s'utilitza habitualment una llengua específica com a mitjà d'expressió. La sorpresa de Gomis davant el desconeixement d'aquest noi, que creu cantar en català quan ho fa en castellà, contrasta precisament amb la naturalitat d'aquest segon, que utilitza de manera gens forçada la llengua que creu més convenient en cada cas i sense adonar-se'n.

Un altre exemple d'aquest ús diferenciatiu d'una llengua o una altra segons què es vol expressar es troba en el treball que recopila diferents variants de folles recollides a Fraga, Mequinensa i Tortosa (Gomis 1897). Com s'ha vist, cada folia ve acompanyada de comentaris de caire divers, referits a la zona de recollida, possibles variants, etc. Amb relació a l'interès del folklorista per la llengua, destaca la nota següent, referida a una folia recollida a Mequinensa:

Per més que he fet, no he pogut trobar a Mequinensa cap folia una mica sèria en català, sent així que n'hi ha moltes en castellà. Aquesta observació puc fer-la

extensiva a totes les poblacions de la ribera de l'Ebre. No sembla sinó que el català no es pugui emprar, per lo que als cants populars se refereix, més que per a cançons de broma (Gomis 1897: 114).

Es tracta d'un exemple clar de diglòssia en què el català és vàlid per a representacions de tipus humorístic però no quan es tracta d'àmbits de nivell elevat.

En l'extens article dedicat a la Ribera d'Ebre que Gomis publica a *Hojas selectas* (1902) s'hi poden trobar diferents exemples que mostren aquesta sensibilitat del folklorista per la llengua. Parlant de les creuetes (desmentides com a superstició des d'un punt de vista racional, com hem vist), Gomis tradueix al castellà les formes emprades pels parlants d'aquestes terres per a facilitar-ne la comprensió al lector:

Las rocas calizas inmediatas a la citada ermita de la Providencia contienen en estado fósil gran número de vértebras de *encrinites*, que forman diminutas estrellas de cinco radios, ya sueltas, ya agrupadas. En el primer caso las llama el vulgo *crevetas*, crucecitas, y en el segundo *pilanets*, pilarcitos (Gomis 1902: 830-831).

El folklorista afegeix, en nota, un apunt estrictament lingüístic:

En toda la parte baja de la Ribera de Ebro cambian el diptongo *ue* en *ve*, y dicen *claveta*, *bovet*, *povet*, etc. en vez de *claueta*, llavecita, *bouet*, bueyecillo, *pouet*, pozuelo, etc. (Gomis 1902: 831, nota 1).

L'any 1880, Gomis viatja en barca fins a Móra d'Ebre. El patró que l'acompanya (el Roig de Flix) el convenç per a "saltar el puerto del azud de aquella villa", una experiència que li queda gravada a la memòria, i no precisament de manera positiva:

Dirigió él la barca de modo que enfilara la corriente y, al llegar a ella, soltó el timón, se cruzó de brazos y gritó «¡San Antonio!». En un abrir y cerrar de ojos traspusimos el puerto, hundiéndonos al llegar al pie de él y saliendo de nuevo a flote, pero mojados hasta los huesos. Pasamos a unos veinte centímetros de la arista del sillar que forma la entrada del salto, de modo que, a poco que el patrón hubiese inclinado algo menos el timón al tomar la corriente, nos hubiéramos hecho añicos contra aquel. Desde entonces no he querido volver a saltar puertos: se corre verdadero peligro de estrellarse o de morir ahogado, y no aconsejaría a nadie que lo arrostrase, sobre todo tan sin necesidad como yo lo hice. Y en substancia para ahorrar cuatro pesetas, que es lo que cuestan los derechos de esclusa (Gomis 1902: 951).

A més de detallar el funcionament d'aquest tipus de transport utilitzat per travessar l'Ebre, el folklorista es fixa en el vocabulari emprat:

La sirga de una *muleta* se hace por uno o dos hombres, a lo sumo; la de un *laúd* por cuatro, y a veces, si es de doscientas cargas, por ocho, divididos en dos secciones de cuatro. Al que va delante se le llama *daliné*, al segundo *nus d'ase*, al tercero *tercer* y al cuarto *segué*. Los que sirgan van desnudos de pie y pierna, porque tienen que meterse con frecuencia en el agua (Gomis 1902: 952).

En nota, afegeix, com és habitual en ell, aclariments sobre el vocabulari utilitzat per a

facilitar la comprensió del lector. En aquest cas és especialment necessari si tenim en compte que es tracta, probablement, d'un lector castellanoparlant:

Muleta: barco chato, con un solo palo muy inclinado a proa y cuya cabida es inferior a cien cargas, o sean 300 quintales.

Laúd: embarcación larga y estrecha cuya cabida es superior a 300 quintales.

Conservamos estos nombres en catalán por ser exclusivos de la Ribera de Ebro y no tener traducción en castellano (Gomis 1902: 952, notes 1, 2 i 3).

No és aquest, ni molt menys, l'únic cas en el qual el folklorista creu convenient explicar que els parlants d'un territori determinat utilitzen la llengua catalana. Dins la *Geografia de Catalunya* publicada per l'editorial Tasso (1932, segona edició)¹¹ en la Biblioteca de Primera Ensenyança, recull la definició del lèxic corresponent als diferents accidents geogràfics, a més de la descripció física pertinent. A la lliçó VII, dedicada a la hidrografia de l'Ebre, Gomis descriu les localitats per on circula el riu Matarranya: "Neix el Matarranya a la font del Prat de la Ribera, a la província de Tarragona, i entra a la de Terol per Beseit, Vall-de-roures, Torre del Comte i Massalió" (Gomis 1932: 38). A continuació, en una nota, especifica que "poso tots aquests noms en català perquè així els anomenen per tot el partit de Vall-de-roures, on parlen tant català com nosaltres". En aquest cas, aquesta anotació de caire lingüístic apareix en una obra que forma part del vessant pedagògic de Cels Gomis. El seu interès per la llengua s'estén, doncs, a tota la seva obra.

Final de trajecte

Gomis acaba el seu extens treball dedicat a la Ribera d'Ebre amb una parèmia recollida a Mequinensa:

Aguas de Ebro,
de todas aguas bebo (Gomis 1902: 1008).

El folklorista afegeix el comentari següent:

Y todas esas aguas se mezclan y confunden, sin preocuparse de si proceden del Pirineo cantábrico o del catalán, de las sierras de Castilla o de la Cerdaña francesa, de la sierra de Caro o de la del Montsant, y juntas corren hacia el mar llevando en suspensión la arcilla, que aumenta incesantemente la superficie del delta que forma su desembocadura y el limo fertilizante (Gomis 1902: 1008).

Gomis conclou dient que "es indudable que los pueblos marítimos han sido siempre, y en todas ocasiones, de costumbres más suaves y civilizadas que los del interior" (Gomis 1902: 1008). Costums que podem recuperar, avui, cent anys més tard de la seva mort, gràcies al seu llegat.

¹¹ És probable que la primera edició de l'obra sigui de començaments de la dècada de 1900, com la resta d'obres que Gomis escriu per a la col·lecció d'aquesta casa editorial.

Referències bibliogràfiques

ALMIRALL, Valentí; Ramon ARABIA I SOLANAS; Carles BOSCH DE LA TRINXERIA; Josep BRÚ; Josep CORTILS I VIETA; Cels GOMIS; Francesc de Sales MASPONS I LABRÓS; Joan ROCA I CUSI; Joan SEGURA; Gaietà VIDAL I VALENCIANO (1887): *Miscelánea Folk-lórica*. Barcelona: Associació d'Excursions Catalana, Biblioteca Popular IV.

CASTELLVELL, Ventura (1987): «El Folklorista C. Gomis a Rasquera», *Dous Rasquera: Butlletí del Grup Cultural Rasquera*, 22 (hivern).

GOMIS I MESTRE, Cels (1881): «La turba de Amposta. Recorts de l'any 1873», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 4, 31 (abril, 1881), 94-96.

— (1888): «Impressions d'una excursió á Sant Martí Sarroca, Torrellas y Pontons (provincia de Barcelona)», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 11, 121-123 (octubre-desembre, 1888), 266-281.

— (1890a): «De Tortosa á Cardó», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 13, 139-144 (abril-setembre, 1890), 203-219.

— (1890b): «Tradicions de Cardó», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 13, 139-144 (abril-setembre, 1890), 220-226.

— (1896): «¡ Jo vull!». *L'Atlántida* 1, 4 (1 de juliol, 1896), 6.

— (1897): «Folies particulars de Fraga, de Mequinença y de Tortosa», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 7, 26 (març, 1897), 112-115.

— (1902): «La Ribera de Ebro. Impresiones y recuerdos», *Hojas selectas. Revista para todos* 1, 825-832, 945-952, 997-1008.

— (1912a): «Aubades y capvespres», *Libertad. Periódico regionalista* 5, 241 (12 de setembre, 1912); 242 (19 de setembre, 1912); 243 (26 de setembre); 244 (3 d'octubre, 1912); 245 (10 d'octubre, 1912).

— (1912b): «La tempestad», *Libertad. Periódico regionalista* 5, 246 (17 d'octubre, 1912).

— (1913): *Aubades y capvespres*. Barcelona: Fidel Giró.

— (1932): *Geografia de Catalunya*. 2a ed. Barcelona: Tasso, Biblioteca de Primera Ensenyança.

GOMIS, Cels; Vicenç PLANTADA; Josep CORTILS (1883): «Aplech de cançons populars catalanas, recollidas per —, y anotadas per Don Francisco Maspons y Labrós», *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana. Any segon: 1882*, 493-513.

LUNA-BATLLE, Xavier (2003): «L'excursionisme 'científic' de la segona meitat del s. XIX i l'observació dels parlars», dins Jaume Guiscafrè; Antoni Picornell (eds.): *Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 513-528.

MORET, Hèctor (1994): «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXIX. Miscel·lània Germà Colón*, 2, p. 223-240.

ORIOL, Carme; Josep M. PUJOL (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SAMPER PRUNERA, Emili (2011): «Interferència i cultura popular: la sensibilitat lingüística de Cels Gomis», dins Imma Creus; Maite Puig; Joan R. Veny (eds.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. [Lleida, 7-11.IX.2009]. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 81-90.

— (2013): *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*. Tarragona: Publicacions URV.

UTHER, Hans-Jörg [ATU] [=Aarne-Thompson-Uther] (2004): *The types of international folktales. A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. 3 vol. Hèlsinki: Suomalainen Tiedekatemia.